

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ЗАЯЦЬ АНДРІЙ ЄВГЕНОВИЧ



УДК 94:911.3:316.3](477.82-21)“15/16”

МІСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ВОЛИНИ XVI – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII ст.

07.00.01 – Історія України

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

Львів – 2019

Дисертацією є монографія. Робота виконана на кафедрі давньої історії України та архівознавства Львівського національного університету імені Івана Франка

Науковий консультант: доктор історичних наук, професор
КРИКУН Микола Григорович,
Львівський національний університет імені Івана Франка

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
АЛЕКСАНДРОВИЧ Володимир Степанович,
завідувач відділу історії середніх віків Інституту
українознавства імені І. Крип'якевича НАН
України

доктор історичних наук, професор
КУЛАКОВСЬКИЙ Петро Михайлович,
професор кафедри країнознавства Національного
університету “Острозька академія”

докторка історичних наук, старша наукова
співробітниця
СТАРЧЕНКО Наталія Петрівна,
старша наукова співробітниця відділу теорії і
методики археології та джерелознавчих наук
Інституту української археології та
джерелознавства імені М. Грушевського НАН
України

Захист відбудеться “10” грудня 2019 р. о “13” год. на засіданні Спеціалізованої
вченої ради Д 35.051.12 Львівського національного університету імені Івана
Франка (Львів, 79000 вул. Університетська, 1)

З монографією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Львівського
національного університету імені Івана Франка (79601, Львів,
вул. Драгоманова, 5)

Автореферат розіслано “8” листопада 2019 р.

Вчений секретар
Спеціалізованої вченої ради,
професор

Шуст Р. М.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Урбанізаційний процес на Волині, що інтенсивно розпочався з XVI ст., суттєво змінив суспільний ландшафт регіону. Міста ставали центрами торгово-ремісничого, культурно-освітнього та духовного життя Волині. В уяві тогочасних людей місто – це не тільки певним чином облаштований простір – ринок, ратуша, адміністративні, громадські та культові споруди, а й мешканці цього поселення. Для селян місто – певний центр їхнього мікросвіту, бо сюди вони приїжджали на торги та ярмарки, тут вони довідувалися про новини – і не лише волинські. Для селянина у ранньомодерному суспільстві стати міщанином означало змінити стан на суттєво кращий. Поволі, але невпинно, із зростанням міських поселень збільшується чисельність міщанства, яке тепер суттєво відрізняється від свого попередника княжої доби. Зважаючи на те, що більшість міст отримали магдебурзьке право, то і міщанство у них стає самоврядним, чого не було раніше. Королівські міста – це не лише громада на магдебурзькому праві, а й мешканці юридик, яких уважали за міщан, і які взаємодіяли між собою.

Основна увага у роботі зосереджена на магдебурзькій громаді, зокрема її урядницькій структурі, та на судочинстві за магдебурзьким правом, натомість інші групи населення розглядатимуться переважно у їхньому стосунку до цієї громади. Міщанство приватновласницьких міст було більш однорідним, оскільки підлягало одному власникові.

Непересічна роль міст на Волині зумовлює актуальність всебічного дослідження міського суспільства, що, з огляду на історіографічну спадщину у цій ділянці, потребує подокументного опрацювання актових книг, введення у науковий обіг значного масиву незнаних досі джерел, а також використання новітнього дослідницького інструментарію, зокрема методів мікроісторії та просопографії.

Зв'язок роботи з науковими планами. Дисертаційне дослідження виконане в рамках науково-дослідної теми Львівського національного університету імені Івана Франка “Особливості розвитку та функціонування державних, самоврядних та церковних інститутів на українських землях в епоху середньовіччя та ранньомодерного часу 0115U003697” і “Політичний та соціокультурний розвиток України: людина, суспільство, влада 0118U000603”.

Мета дослідження полягає у вивченні і комплексному аналізі процесу становлення та функціонування міського суспільства Волині у XVI – першій половині XVII ст.

Відповідно до мети у роботі поставлено завдання **дослідити:**

- стан наукової розробки теми та її джерельну базу;
- термінологію, пов'язану з феноменом міста та його функціонуванням, зокрема, що розумілося під поняттям “місто” у досліджуваний період та в чому полягала відмінність між містом і містечком;
- чисельність міських поселень на Волині, їхні функції та фактори розвитку;
- вплив власників на життєдіяльність приватних міст;
- роль старост королівських міст у діяльності міської громади;
- місце та роль вїттів і лентвїттів у системі міського самоврядування;
- склад, персоналії та повноваження ради і лави у містах;
- функціональні обов'язки найманих міських урядників;
- участь поспільства у самоврядуванні;
- перебіг міського судового процесу та застосовуване право;
- джерела формування волинського міщанства і участь у цьому процесі різних верств населення регіону;
- правове становища міського населення;
- соціальну структуру міщанства;
- професійний склад міського населення;
- тенденції еволюції етнічного складу міського населення;
- місце шляхти у міському соціумі, зокрема в міському управлінні.

Об'єктом дослідження є волинські міста XVI – першої половини XVII ст.

Предмет дослідження – формування, розвиток та устрій міського суспільства, передусім громад на магдебурзькому праві, а у королівських містах – ще й мешканців, підлеглих замку, і належних до юридик.

Хронологічні межі дослідження. Нижня межа – злам XV – XVI ст., коли починається урбанізація регіону і з'являються більш-менш масові джерельні матеріали, що стосуються волинських міст. Верхня хронологічна межа – середина XVII ст., збігається з початком Національно-визвольної війни українського народу, яка істотно вплинула на долю міських поселень регіону.

Територіальні межі дослідження охоплюють Волинське воєводство.

Для вирішення поставлених завдань використано принцип системного підходу до з'ясування соціально-правових явищ у їх розвитку та взаємозв'язках. Дослідження базується на загальнонаукових методах аналізу і синтезу, а також на спеціальних методах дослідження, з-поміж яких використано методи порівняння, просопографії, класифікації, подокументного аналізу джерел та квантитативний метод.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що:

уперше:

- системно проаналізовано здобутки історіографії з теми дослідження;
- виявлено та введено у науковий обіг значний масив документального матеріалу з історії волинського міщанства;
- комплексно з'ясовано функції та фактори розвитку міських поселень;
- вказано на роль поспільства волинських міст у самоврядуванні;
- всебічно проаналізовано міське судочинство на Волині;
- розкрито правове становище міщанства;
- доведено існування практик набуття міщанами Луцька у першій половині XVII ст. міського громадянства;
- показано місце шляхти у міському соціумі.

уточнено та доповнено:

- чисельність міських поселень на Волині;
- кількість міст, у яких діяло магдебурзьке право;
- джерела формування міщанства;
- особовий склад вїтвїтвського та лентвїтвського урядів та час перебування їх представників на урядах у Луцьку, Володимирі, Кременці;
- переліки райців та лавників і час перебування їх на урядах у повітових містах;
- колективний та персональний портрети найманих міських урядників та коло їхніх обов'язків;
- соціальну структуру та професійний склад міського населення;
- етнічний склад міщанства.

подальшому дослідженню піддано:

- роль та вплив старост королівських міст на життєдіяльність міського соціуму;
- значення уряду вїта у королівських та приватних містах;
- механізм співпраці між вїтом та райцями у королівських містах;
- стосунки райців та лавників під час виконання ними своїх функціональних обов'язків;
- суміщення міських урядів з підприємницькою діяльністю;
- застосування Литовських статутів та звичаєвого права у міському судочинстві;
- відносини замкового та міського судів;
- роль свідків у судовому процесі;
- варіанти позасудового вирішення спорів у міському соціумі (примирення).

Практичне значення отриманих результатів. Результати дослідження можуть бути використаними для написання узагальнювальних праць з історії

Волині чи міського суспільства України ранньомодерної доби, а також при підготовці спецкурсів для студентів. Фактичний матеріал монографії і особливо додатків стане у пригоді краєзнавцям та знадобиться при написанні історій окремих населених пунктів. Списки міських урядників можуть бути використані при підготовці зведених покажчиків міщан України ранньомодерної доби.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження дисертації обговорювалися на засіданні кафедри давньої історії України та архівознавства і щорічних наукових конференціях історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, а також використовувалися автором у викладанні курсу “Міське суспільство Правобережної України у XV – XVII ст.” для студентів історичного факультету. Основні положення та висновки дисертаційної роботи були оприлюднені у доповідях на наукових конференціях регіонального, всеукраїнського та міжнародного рівнів, зокрема таких: “Міжнародна ювілейна конференція, присвячена 125-й річниці від дня народження Михайла Грушевського” (Львів, 27–29 серпня 1994 р.); “Соціальні групи та соціальна мобільність у середньовіччі та ранньомодерному часі” (Луцьк, 5–7 жовтня 2006 р.); “Procesy lokacyjne miast w Europie Środkowo-Wschodniej” (Лондек – Здруй (Вроцлав), 28–29 жовтня 2002 р.); “Urzędy państwowe, organy samorządowe i kościelne oraz ich kancelarie na polsko-ruskim pograniczu kulturowym i etnicznym w okresie od XV do XIX wieku” (Люблін, 10–12 вересня 2007 р.); “Miasta prywatne w sieci miejskiej Królestwa Polskiego i Rzeczypospolitej Obojga Narodów” (Замостья, 23–24 квітня 2015 р.); “Szlachta w miastach Królestwa Polskiego, Rzeczypospolitej, Pomorza i Śląska w XIII – XVIII wieku” (Варшава, 20–21 травня 2016 р.); “Середньовічні і ранньомодерні оборонні споруди Волині” (Кременець, 13–14 жовтня 2005 р.); “Міста Волині в контексті урбанізаційних процесів у регіоні” (Кременець, 15–16 травня 2008 р.); “Кременецькі читання з історії Волині (Кременець, 29–30 вересня 2011 р., 28–29 вересня 2017 р., 26–27 вересня 2019 р.); “III міжнародний науковий конгрес українських істориків” (Луцьк, 17–19 травня 2006 р.) та ін.

Публікації. Основні результати дослідження викладені у монографічній праці загальним обсягом 46,9 др. арк., і 60 статтях, з яких – 42 в українських та міжнародних фахових наукових виданнях.

Структура дисертації зумовлена метою і завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, шести розділів, висновків, додатків та списку використаних джерел і літератури. Загальний обсяг складає 582 сторінки, із них 401 – основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, мету та завдання, визначено об'єкт, предмет, наукову новизну, дано географічні та часові рамки дослідження.

У першому розділі **“Історіографія, джерельна база, методологічні засади дослідження”** представлено аналіз наукової розробки дисертаційного дослідження, виокремлено ті проблеми, які не стали предметом уваги істориків або недостатньо ними опрацьовані, охарактеризовано основні групи джерел, використаних при написанні роботи, та визначено методологічні принципи дослідження. У підрозділі **“Історіографія проблеми”** насамперед проаналізовано праці з міської тематики, у яких волинські міста та міщани згадані принагідно, а далі розглянуто дослідження істориків, що займалися цим безпосередньо.

Дослідження міського життя ранньомодерної Волині довгий час здійснювалося лише як частина студій про українські міста. Одним з перших міській тематиці, а втім і волинському міщанству, увагу приділив Володимир Антонович, опублікувавши у серійному виданні **“Архив Юго-Западной России”** окремих томів, присвячених містам. Основну увагу у ньому вчений зосередив на характеристиці соціально-економічного становища міст, впливу старост на міське життя та частково висвітлив міське самоврядування. Майже одночасно з цією працею вийшла піонерська розвідка Михайла Владимирського-Буданова про німецьке право у Литовсько-Польській державі, у якій містилися важливі спостереження про загальний устрій міст, функціонування магдебурзького права, роль старост в управлінні містом, цехове життя. Значну увагу проблематиці міст та міського суспільства приділив Михайло Грушевський, послідовно виклавши свої погляди у 5-му та 6-му томах праці **“Історія України-Руси”**. Учений виділив основні блоки проблем: рецепція магдебурзького права, устрій та управління в містах, економічні заняття міщан. Не оминув увагою М. Грушевський міське судочинство: проаналізував джерела міського права, публікації його кодексів у Польщі, апеляційні інстанції, а також вказав на те, що Львів уважали містом, до якого йшли апеляції з руських земель Речі Посполитої. До міської тематики звертався і брат вченого – Олександр Грушевський, який видав монографію про міста Великого князівства Литовського, а дещо пізніше кілька статей про луцьке міщанство.

У міжвоєнний період та в перші два повоєнні десятиліття містознавчі студії явно не були в пріоритеті українських істориків. Невелику статтю про міський устрій та магдебурзьке право в Україні опублікував Вадим

Отамановський, негативно оцінивши вплив цього права на розвиток міст. У монографії Олени Компан про українські міста другої половини XVII ст. низка сюжетів (демографія, ремесло, торгівля) присвячена першій половині століття, зокрема і волинським містам. Проблематику економічного та соціального становища міщанства, зокрема і волинського, та його боротьбу за поліпшення цього становища (у тодішній термінології – класову боротьбу) розробляв Павло Михайлина. Значне місце у джерелознавчих працях Миколи Ковальського посідає тематика волинських міст. Низку містознавчих студій, де йшлося про волинські сюжети, опублікувала Ганна Швидько. Соціальне та правове становище міщанства у XVI ст. стало предметом дослідження Віталія Щербака, у поле зору якого потрапило, зокрема, міщанство Луцька, Володимира, Кременця та Горохова. Над історією українських міст кінця XV – середини XVI ст. плідно працював Петро Сас, підсумком чого стала монографія, яка залишається єдиною узагальнювальною студією над українськими містами зазначеного часу.

Із здобуттям незалежності вивчення історії України активізувалося, а студії ранньомодерного періоду стали особливо успішними. Щоправда, міська тематика явно поступалася таким напрямом, як вивчення шляхетського та козацького соціумів. Світ побачили історико-етнографічна монографія Василя Балущка про обрядовість українських цехових ремісників, кілька книг про міську геральдику Андрія Гречила, правничо-обрядова книга про українські міста XV – першої половини XVII ст. Василя Марочкіна, монографії, присвячені магдебурзькому праву Тетяни Гошко та Миколи Кобилецького.

Серед дослідників, які безпосередньо вивчали історію волинських міст, першим був Яким Перлштейн, з-під пера якого вийшла розвідка про Острог. Енциклопедично-довідкова інформація з історії низки волинських міст була поміщена в одному з томів “Старожитної Польщі” авторства Міхала Балінського та Тиматеуша Ліпінського.

У другій половині XIX ст. на сторінках “Волинских епархиальных ведомостей” Аполлоній Сендульський опублікував краєзнавчо-пізнавальні статті про окремі волинські міста, фактично започаткувавши систематичне вивчення їх історії. Александр Яблоновський у ґрунтовних передмовах, опублікованих у трьох томах серійного видання “*Źródła dziejowe*” подав свою версію стану населення і міст Волині у другій половині XVI – першій половині XVII ст. Дослідник на основі поборових реєстрів того часу провів обрахунок кількості волинських міст та міщанства, а також охарактеризував категорії міського населення. Успішно досліджував давнину Острога краєзнавець Станіслав Кардашевич, підсумком чого стала посмертно видана цінна монографія про історію міста.

У міжвоєнний період розпочав плідні студії волинської тематики Олексій Баранович. Підсумком демографічних досліджень автора стала книга про народонаселення Волинського воєводства (у тому числі міст) у першій половині XVII ст., в основу якої покладено подимний реєстр 1629 р.; вона до сьогодні залишається взірцевою, її активно використовують історики.

Активізувалося дослідження міської історії Волині лише з початку 90-х років XX ст. Святослав Терський підсумував свої історико-археологічні дослідження книгами про Луцьк, Володимир та Олику. Низка статей про осередки волинських малярів та їх словник опублікував Володимир Александрович. Ранню історію більше десятка волинських міст прослідкував Володимир Собчук. Монастирям Волині, які здебільшого розташовувалися у містах, присвятив чотири монографії Сергій Горін. Низку вартісних статей, присвячених міській тематиці опублікували Наталя Старченко (про міське середовище Володимира у 60-х – 70-х роках XVI ст.), Петро Кулаковський (міська проблематика сеймиків Волинського воєводства першої половини XVII ст.), Володимир Кравченко (значення ратуш у житті Володимира і Ковеля, структура міської влади Кременця у другій половині XVI ст.), Віктор Атаманенко (серія джерелознавчих статей про значення описово-статистичних матеріалів для дослідження волинських міст з частковою їх публікацією, просторовий розвиток Острога, економічне становище Вишви, типологія приватних міських поселень). Ірина Ворончук органічно вплела міську проблематику у свої студії про народонаселення та шляхетський соціум Волині ранньомодерної доби. Зокрема, у монографії, де йдеться про народонаселення Волині, авторка, обґрунтувавши коефіцієнт 8,5 людей на міський дим, вирахувала міську людність воєводства на середину XVII ст. (288 184 осіб). Цій же авторці належить важлива стаття про міську термінологію та кілька розвідок про окремі волинські міста.

Соціально-економічний розвиток міст Південно-Східної Волині в останній третині XVI – першій половині XVII ст. став темою кандидатської дисертації Ірини Рибачок. Цій же дослідниці належать статті про міську демографію, укріплення, міське самоврядування, соціальну та етнічну структуру населення, історію окремих міст. Історія Луцького магістрату XVI – першої половини XVII ст. стала темою кандидатської дисертації Оксани Штанько.

Наталя Білоус досліджувала інститут луцького вйтівства та лентвійтівства, міські заповіді, магдебурзькі привілеї Кременця, функціонування печаток у міському середовищі Луцька, діяльність міських служб Луцька, видала ґрунтовний каталог луцьких урядників, а також

простежила суперечності та протистояння у міському соціумі. Окрема стаття авторки присвячена міському урядові Олики.

Після захисту кандидатської дисертації з урбанізації Волині (1994 р.), автор цієї дисертації зосередився над вивченням міського соціуму Волині. Світ побачили статті, присвячені різним аспектам цієї проблематики: міській термінології, умовам функціонування міських поселень та їх функціям, обороні міст та їх залюдненню, поширенню магдебурзького права на Волині, приватним містам, інституту вїтївства та лентвїтївства, діяльності ради і лави, міському судочинству та самоврядуванню, правовому становищу міщан, найманим міським урядникам, організаційним засадам торгівлі та ремесла, діяльності шляхти у містах, єврейському підприємництву, історії окремих міст.

Важливе значення для написання роботи мали праці білоруських і особливо польських істориків, в яких волинські міста та міщанство присутні далеко не завжди, але, враховуючи, що Волинь розвивалася в рамках тогочасної Речі Посполитої, їхні висновки щодо коронних міст часто суголосні з волинськими.

Загалом доробок істориків щодо вивчення міського соціуму Волині ранньомодерної доби доволі вагомий. Водночас комплексного дослідження з історії міщанства Волині поки що немає. Таке дослідження стало завданням цієї роботи.

У підрозділі 1.2 “*Джерела*” охарактеризовано основні групи джерел досліджуваної теми. Стан джерельної бази для вивчення волинського міщанства, без сумніву, кращий, ніж стосовно сусідніх Київського та Брацлавського воєводств, але незрівнянно гірший, ніж у поряд розташованих Руському та Белзькому воєводствах. Спираючись на доробок М. Ковальського в ділянці вироблення класифікації джерельної бази до історії міст України XVI – першої половини XVII ст., опрацьовані джерела можна поділити на такі групи: Статути Великого князівства Литовського, матеріали сеймів Великого князівства Литовського і Речі Посполитої, матеріали шляхетських сеймиків, документи Литовської та Коронної державних канцелярій (метрик) і державного скарбу Польського Королівства, документи шляхетських судово-адміністративних установ – акти гродських, земських судів та урядів, документи міського самоврядування – акти магістратів, описово-статистичні матеріали (люстрації, інвентарі, ревізії), матеріали фамільних архівів. Характеризуючи поняття джерельної бази дослідження, М. Ковальський виділив три її рівні: 1) первісна – сформована в час, про який ідеться в дослідженні; 2) та, що реально дійшла до нашого часу; 3) частина джерельної бази, що уже введена до наукового обігу шляхом повної чи часткової публікації або бодай цитування у працях істориків.

До наших часів уціліли лише одна замкова книга – Заслава за 1572 – 1575 рр., дві міські книги Луцька за 1600 – 1601 рр. та 1638 – 1640 рр., дві міські книги Олики (1600 – 1606 рр.), по одній – Вишви (1601 – 1689 рр.), Миляновичів (1585 – 1735 рр.), Рівного (1623 – 1629 рр.) та Козлина (1604 – 1749 рр.). Водночас вдалося віднайти відомості, що замкові книги велися у 15 містах. Виписи з міських книг або згадки про них стосуються ще 11 міст. Для 27 міст є згадки про діяльність у них міських писарів, що мало б свідчити про ведення у цих містах відповідної документації. Тобто щонайменше для 46 міст є відомості про ведення у них міських книг, для 12 міст – замкових книг. У середині XVII ст. на Волині було щонайменше 125 міст. Якщо навіть у половині з них вели міські книги, то сумарно їх мало би бути значна кількість. Кожну з двох відомих луцьких міських книг вели в середньому два роки, отже у Луцьку за період XVI – першої половини XVII ст. мало б бути орієнтовно 60 – 70 книг. Дещо менше могло бути у Володимирі і Кременці. У менших містах одну книгу вели кілька років. Можна припустити, що у таких містах одну книгу вели в середньому 5 – 7 років. Навіть за таких умов орієнтовно у 60 містах могли гіпотетично вести 350 – 400 книг. До них варто було б додати ще книги церковні, костельні, монастирські, бургграфські, де могли міститися записи про міське життя. Так, у Володимирі велися війтівські та раецькі книги, у Луцьку ще й – лентвійтівські, а також бургграфські, єврейські, біскупські та консисторські, в яких, очевидно, були і міські сюжети. Велися книги при окремих костелах. Зокрема, є відомості про їх ведення писарем костелу Св. Трійці у Луцьку (1562 р.). Є згадки про книги каптурових судів, що діяли на території Волинського воєводства в період безкоролів'я.

Тематика записів у збережених міських книгах досить широка. Серед них: фіксації виборів міського уряду (елекції) та його ухвали (лявди), позбавлення прав міщан (баніції), заручні листи, поруки, зобов'язання (асекрації/субмісії), тестаменти, продажі будинків, плаців, худоби, різноманітні скарги на побиття чи словесну образу. Значна частина записів так чи інакше стосується передсудового чи судового процесу; це протестації, свідчення, зізнання, присяги, доручення (пленіпотенції), заяви (маніфестації), показання по суті справи (інквізиції), заяви про певні обставини у судовій справі (дилігенції/пильність), відкладення розгляду справи (деляції), неявки у суд (контумації), апеляції, рішення суду (декрети).

Основу джерельної бази дослідження склали гродські та земські книги, ведення яких розпочалося з 1566 р. і в яких міські сюжети представлені досить спорадично. Однак загалом добра збереженість цього джерельного комплексу у поєднанні з фронтальним його опрацюванням дає в руки дослідникові значний масив інформації щодо міст. Краще збережені луцькі та володимирські

городські/земські книги, у поганому стані – кременецькі. Низка записів – це приватноправні акти: позики, квити про повернення позичених сум, посесії, оренди, застави, продажі міст та будинків. Ряд вписів – обляти королівських надань (локаційних привілеїв, магдебурзького права, ярмарків, торгів) і листів (заручних, щодо татарських вторгнень). Значний масив записів пов'язаний з досудовими чи судовими процедурами: різноманітні скарги (“оповеданья”, протестації), пленіпотенції (уповноваження), зиски (виграші справ через неявку відповідача), арешти, евазії (визнання невинності позваного через неявку позивача), декрети, апеляції. Це різноманіття масиву зазначених записів суттєво полегшує можливість дослідити внутрішнє життя міських громад Волині.

Окрему групу джерел становлять люстрації та особливо інвентарі, які просто вкрай потрібні для дослідження соціальної та етнічної структури волинських міщан. Важливий комплекс таких інвентарів – “Архів Сангушків”, що зберігається у Національному архіві у Кракові. Надзвичайно корисним для досліджуваної теми виявився інвентар маєтностей князів Острозьких 1620 р., який зберігається у відділі рукописів Національної бібліотеки імені Оссолінських у Вроцлаві. Інвентарі низки волинських міст зберігаються у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника.

У фонді “Архів Коронного скарбу” Головного архіву давніх актів (Варшава) зберігаються поборові реєстри низки волинських міст 70 – 80-х років XVI ст., які є важливим джерелом для вивчення міської історії. Цікавими для дослідження виявилися окремі справи з фондів “Пергаментні документи” та “Паперові документи” того ж архіву. До дослідження залучено також низку актів з “Коронної Метрики” цього ж архіву.

Плідними для дослідження були студії Литовської Метрики, що зберігається у Російському державному архіві давніх актів (Москва). Документи цього фонду містять копії з привілеїв про надання містам права на їх заснування, магдебурзьких привілеїв, цехових статутів, ярмарків, торгів тощо. Кілька важливих для роботи документів було виявлено в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. Вернадського.

Починаючи з середини XIX ст. значна частина документів до історії волинських міст була опублікована як у серійних виданнях (“Архив Юго-Западной России”, “Акты Литовской метрики”, “Archiwum książąt Lubartowiczów-Sanguszków”), так і в окремих збірниках (“Торгівля на Україні, XIV – середина XVII століття. Волинь і Наддніпрянщина”, “Волинські грамоти XVI ст.”, “Опис володінь князя Януша Острозького у південно-східній Волині 1615 року”, “Українське повсякдення ранньомодерної доби. Вип. 1: Волинь XVI ст.”).

У підрозділі 1.3 “*Методологія і методи дослідження*” показано, що визначені у дослідженні завдання вирішувалися за допомогою загальнонаукових та спеціально-історичних методів. Зважаючи на об’єкт та предмет дослідження, який мінімально забезпечений власне “міськими” джерелами, відомості про міське суспільство Волині довелося значною мірою “видобувати” з “позаміських” джерел (найперше з гродських та земських книг), і тут знадобився метод критичного аналізу джерел. Враховувати потрібно було і те, що основний масив джерел – це судово-адміністративні книги, у яких відкладені відповідного змісту справи, що певною мірою однобоко висвітлюють тогочасне, а втім і міське, суспільство.

Вивчення становища міського суспільства Волині є різновидом “локальної історії”. “Історія понять” стала у пригоді при з’ясуванні проблеми дефініції “місто”. Метод систематизації був залучений для визначення критерію класифікації міських поселень за демографічною ознакою. Саме демографічний чинник допоміг поділити волинські міста на чотири групи, залежно від чисельності населення. Кількісний метод залучено при підрахунку чисельності волинських міст. У розділі, присвяченому організації міського управління та самоврядування, активно залучено метод просопографії, “нового біографізму” чи “людини другого плану” та частково мікроісторії. Студіям над вїйтами волинських міст допоміг також метод подокументного опрацювання актових книг, що дало змогу встановити майже вичерпний перелік луцьких вїйтів, досить повний – володимирських та дещо менш репрезентабельний – кременецьких. Завдяки цьому ж методу вдалося встановити імена 180 вїйтів приватних міст. При дослідженні залюдненості міських поселень використано методи кількісний, просопографічний та подокументного опрацювання актових книг. Пастки супроводжували дослідження й у розв’язанні проблеми правового становища волинських міщан. Особливо цінними для дослідження було кілька збережених локаційних документів – привілеїв, виданих міщанам власниками приватних міст. У них набагато більше уваги приділяли окресленню прав і повинностей міщан. Подокументний метод опрацювання актових книг дав змогу виявити кілька документів, які, безперечно, доводять, що принаймні у Луцьку у першій половині XVII ст. міщани приймали міське право, тобто набували міське громадянство. При дослідженні соціальної структури та професійного складу міського населення застосовано методи просопографії, класифікації та порівняння. Метод просопографії був використаний при вивченні етнічного складу волинського міщанства.

Окреслені методи дали змогу “розговорити” джерела і видобути з них потрібний матеріал, з якого, як з цеглинок, застосовуючи принципи історизму, об’єктивності та системності в поєднанні з методами аналізу і синтезу, вдалося

відтворити, якомога повну картину існування міського соціуму Волині досліджуваного періоду.

У розділі 2 “**Загальна характеристика міських поселень**” розглянуто проблему дефініції, класифікації та термінології міських поселень, а також їх функцій і факторів розвитку.

У підрозділі 2.1 “*Місто: проблема дефініції, класифікації та термінології*” з’ясовано, що з дефініцією поняття “місто” в істориків завжди виникали проблеми, оскільки багатогранність цього терміна важко втиснути у спільний для всіх міських поселень знаменник. Основні труднощі виникали, коли місто розглядали як суто економічний осередок, часто маючи на увазі при цьому не лише торгово-ремісничий чинник, а й укріплення, територію/площу, народонаселення. Інколи ці критерії обиралися цілком суб’єктивно через неповноту джерельної бази. Ситуація суттєво спрощується, якщо за основу визначення міста братимемо правовий статус, не відкидаючи значення економіки в житті міщан. Конечною умовою творення справжнього міського осередку було надання місту магдебурзького права. На відміну від міст Корони, де всі міста, що засновувалися, отримували магдебурзьке право, ситуація на Волині була дещо іншою. Для низки поселень відомі лише надання їм права на заснування (так звана локація) – без надання магдебурзького права. Тобто ці поселення отримали міський статус, але міщани не отримали окремого власного права, за яким могли б організувати свою життєдіяльність. У процесі вивчення цього питання, автор дійшов висновку, що волинське місто ранньомодерної доби було складною поліфункціональною системою, для визначення “містськості” (міського статусу) якого мінімально потрібними є такі складові: локаційно-магдебурзький привілей (дуже важливий з огляду на структурування міської громади і закладені основи її управління та самоврядування), ярмарки і торги (важливі не лише для міщан, а й для формування регіональних ринків, неможливих без міст), укріплення (як важливий елемент самозбереження міської громади в тогочасних умовах “домових” війн та татарських нападів).

Щодо класифікації міських поселень, то видається, що найбільш відповідним критерієм є величина його населення. Враховуючи думки попередників, автор запропонував власну класифікацію міст в основу якої покладено подимний реєстр 1629 р. як найповніше джерело першої половини XVII ст., з доповненням, що у першу групу будуть включені повітові міста як регіональні центри воеводства. Тож загалом можна виділити чотири групи міст: 1) головні міста (Луцьк, Кременець, Володимир – повітові адміністративні центри, в яких діяли гродські та земські судово-адміністративні установи, відбувалися сеймики, були управлінсько-релігійні центри, проводилися

найбільші ярмарки та зосереджувалися навчальні заклади); 2) більші міста (понад 500 будинків/димів – 15 міст); 3) середні міста (від 200 до 500 будинків – 42 міста); 4) малі міста (до 200 будинків – 55 міст).

Спроби дослідників провести чітку грань між містечками і містами та обґрунтувати свою аргументацію заслуговують на увагу, однак, очевидно, що вони належать радше до теоретичних дискусій. Абсолютна більшість волинських міст були малими, однак їх потрібно розглядати не як недорозвинені, а як певний тип поселення, що виник в умовах урбанізаційної хвилі, і ці міста цілком справно виконували покладені на них функції. Їм, як і малим містам інших регіонів тогочасної держави, властиві обмежене самоврядування, звужений набір міських функцій, невеликі ринкові зв'язки, незначні інвестиції у їх розвиток та порівняно велика роль євреїв у їхньому житті. Для майже 40 волинських міст удалося виявити надзвичайно важливий факт – в одному і тому ж документі поселення назване і містом, і містечком, тобто писарі самі погано розрізняли ці поняття, що свідчить про певну умовність різниці між цими термінами.

У підрозділі 2.2 “*Функції міських поселень*” з'ясовано, що приватні волинські міста не були потужними економічними центрами, хоча окремі з них, як-от Острог, диспонували значною кількістю ремісничого населення (ремісничі сім'ї тут становили щонайменше третину). У малих містах розвиток ремесел був загалом невисокий, однак потреби навколишнього населення вони задовольняли. Маємо численні свідчення джерел про закупівлю в містечках селянами та шляхтою місцевої ремісничої продукції. Ще важливішу роль міста відігравали як осередки торгівлі. Торги й особливо ярмарки були головними статтями прибутків міщан. Славилися ярмарки Луцька, Володимира та Кременця. Найбільшим був луцький Семенівський (вересневий) ярмарок. Міста були певним фінансовим осередком, в якому, зокрема, здійснювався обмін грошей. Непоодинокими були випадки застави шляхтичами речей у міщан. Міста виконували важливі оборонні функції. Документально підтверджено існування замків у 105 волинських містах, тобто у половині з наявних, хоча очевидно, що таких міст було дещо більше. Важливими були адміністративні функції міст, зокрема, повітові міста стали центрами старостинської адміністрації, влада якої поширювалася на всю територію повіту. Тут збиралися шляхетські сеймики, на яких розглядалися важливі для регіону проблеми. Значна частина міст виконувала функції резиденцій маєткових комплексів магнатів та шляхти. Ще однією важливою функцією міста була судова. До міських судів зверталися не лише міщани, а й околична шляхта і селяни з прилеглих до міста сіл. Міста відігравали поважну роль у формуванні дорожньої сітки регіону, творячи певні транспортні вузли, де, зокрема, можна

було зупинитися для перепочинку чи ночівлі у гостинних домах і корчмах. Малі міста відігравали важливу комунікаційну роль осередків для обслуговування купців та подорожніх. Не менш важлива роль міст як релігійно-культурних центрів. Найперше це стосується Луцька та Володимира, які були осередками єпископій. До балверів/цирульників, що працювали у містах, приїжджали на лікування не лише селяни навколишніх сіл, а й шляхта. Ряд міст були важливими регіональними освітніми центрами. У містах відбувалося інформування міщан та приїжджих про рішення центральної та місцевої влади. Міста були також важливими центрами обміну інформацією, що відбувався переважно під час торгів і ярмарків.

У підрозділі 2.3 *“Фактори розвитку міських поселень”* з’ясовано умови, в яких розвивалися міські поселення. Ці умови можна поділити на дві групи: такі, що сприяли міському розвитку (позитивні фактори), і такі, що його гальмували (стримувальні, негативні фактори). Стосовно перших зазначимо, що Волинь займала вигідне географічне розташування, а це мало неабияке значення для розвитку міської торгівлі – головного індикатора міського благополуччя. Значна частина волинських міст була розташована вздовж чи неподалік річок, мережа яких була досить розгалуженою. Винятково важливе значення мала й широка мережа сухопутних шляхів, яка на початок XVI ст. здебільшого вже сформувалася. Поглиблення суспільного поділу праці сприяло поживавленню товарно-грошових відносин. В умовах такого живильного середовища володіння містами для магнатів стало справою надзвичайно вигідною. Сприяли розвитку міст надання їм магдебурзького права, звільнення при локації на певну кількість років від сплати податків, надання господарських привілеїв на проведення торгів, ярмарків, заснування цехів тощо. У досліджуваній період міста значною мірою зростали завдяки постійному притоку до них селян-втікачів. Явище це було досить поширене. Як вдалося документально з’ясувати, понад 100 волинських міст приймали втікачів. Усі ці фактори, помножені на сприятливу економічну кон’юнктуру (особливо в XVI ст.), були тим “поплавком”, що утримував більшість волинських міст на плаву.

Однак поряд з наведеними позитивними факторами на розвиток волинських міст впливали і негативні: більшість цих міст були приватними (магнатсько-шляхетськими та рідше духовними), і не завжди об’єктивний розвиток міського поселення збігався з напрямом дій його власника. Міщани, зокрема, залучалися до виконання різноманітних робіт на користь власників, серед яких особливо обтяжливою була підводна повинність. Не сприяв нормальному розвитку міст стан певної правової непорядкованості у Великому князівстві Литовському та Польському Королівстві. Звиклим явищем

були так звані домові війни – наїзди шляхти на маєтки один одного, від яких страждали й міські поселення, особливо невеликі. Близькими за своїми наслідками до “домових воєн” були й так звані лежі – постої у містах військ, що було для міщан значним обтяженням. Розвиткові торгівлі, визначального чинника успішного становлення міст, перешкождала фіскальна політика держави (а також політика монетарна), яка не набула належної упорядкованості. Існувала також велика кількість митниць (як прикордонних, так і внутрішніх), які не були об’єднані в єдину митну службу й діяльність яких мала загалом антиміське спрямування. Приватні міста часто віддавалися в оренди та застави, що негативно позначалося на їх розвитку. Нормальному розвитку міської торгівлі не сприяла велика кількість місцевих мір, що були на Волині. У королівських містах негативну роль відігравали зловживання міської адміністрації та особливо старост. Переважна більшість будинків були дерев’яними і міста зазнавали значних втрат від пожеж. Суттєвих втрат зазнавали міста під час різноманітних пошестей, які у джерелах фігурують як “повітриє”. Величезних збитків зазнавали міста та їхні жителі від нападів татар.

Третій розділ “Роль власників приватних і старост королівських міст у системі міської життєдіяльності”.

На середину XVII ст. зі 125 міст Волині 111 (89 %) були приватними, а отже, вплив власників міст на функціонування міських поселень, очевидно, був відчутним. Заснування міста потребувало немалих коштів від майбутнього власника. Певні суми йшли на отримання від великого князя/короля дозволу локувати місто. Ще більше грошей вкладали у саме заснування та розбудову міського поселення. Заснування міста було обопільно вигідно як власнику, так і міщанам. Власнику, оскільки міське поселення давало панові у 5 – 10 разів більше прибутку, ніж село. Міщанам, бо селяни, які творили основу в таких містах, переходили у соціально вищу верству – міщанство – та ще й звільнялися на значну кількість років від сплати податків і повинностей, а також отримували право вільно займатися будь-яким ремеслом і торгівлею. Активні та підприємливі міщани отримали змогу самореалізації. Для шляхти/магнатів заснування міст було престижним, а ще це був, сучасною мовою кажучи, бізнес-проект, від реалізації якого власник передбачав отримати прибуток. Останньому підпорядковувалося все те, чим займався власник – домагався запровадження ярмарків і торгів, засновував цехи та митниці тощо. Кроки з розбудови міста власник втілював у міру своїх вмінь та можливостей, і здебільшого це сприяло поживленню життєдіяльності міста. Заступаючи інтереси своїх міщан як підданих, власники представляли їхні інтереси у городських судах.

Однак заснування міст не було виявом доброчинності шляхти, воно переслідувало переважно меркантильні інтереси збагачення. Після закінчення “волі” міщани зобов’язані були виконувати на користь власника повинності, відробляти шарварки, часткову панщину. Тут багато чого залежало від особи власника – його людяності, чесності, вміння зберігати баланс між своїм “апетитом” до заробляння грошей і можливостями міщан. Більше чи менше втручання власника у призначення/вибори міських властей гальмувало формування справжнього міського самоврядування. У приватному місті апеляцію на судовий декрет не можна було скеровувати до короля, а лише до пана, тобто він був повноправним господарем у місті. У приватних містах, за умов релігійної заангажованості власника, православних подекуди змушували платити податки на користь католицьких священників. Вплив власника у кожному місті був різний і найперше залежав від його особи і міг змінюватися з часом.

У королівських містах значним був вплив старости. Головним його обов’язком була турбота про належний стан замку та безпеку і спокій на підвладній йому території. Збереглися відомості про захист старостою інтересів міщан. Перед старостою міщани звітували про виконання зібраних коштів на укріплення/ремонт замку, що передбачало тогочасне законодавство. Староста стежив за торгівлею (зокрема так званою таксацією товарів), а це був досить вагомий важель впливу. До того ж, значна частина міських жителів перебувала під безпосередньою владою старости. Часто на місцях замість старост, які займали по декілька урядів, засідали їхні заступники – підстарости, намісники, бурграбії. Відомі випадки віддачі староств в оренду, що погіршувало становище міщан. Зазвичай старости опікувалися євреями. Перевищення старостами своїх повноважень щодо міст було нормою тогочасного життя.

Розділ четвертий **“Організація міського управління”** складається з чотирьох підрозділів. У підрозділі 4.1 *“Війт, лентвійт, лава”* охарактеризовано діяльність цих урядників. Надання містам магдебурзького права покликало до життя інститут війтівства, який став центральним у системі міського самоврядування. За нормами магдебурзького права, обирати війта мали міщани, натомість практика була дещо іншою – війта, як правило, призначали: король – у містах королівських, або власник – у приватних. Перед ними війт і звітував. Є підстави припустити, що у значній кількості випадків війтами ставали осадчі міст. У королівських містах непоодинокими були випадки надання війтівств за вірну службу та заслуги перед королем. При вступі на уряд війти мали складати присягу, але не завжди це робили. Зважаючи на матеріальну вигідність війтівства, у королівських містах частими були суперечки за право займати цей уряд, використовуючи при цьому найменшу юридичну можливість, зазвичай

пов'язану із заборгованістю війтів. За нормами магдебурзького права війт очолював лише лаву і мав займатися судочинством у кримінальних справах, але фактично лава і рада під загальним керівництвом війта утворювали структуру, що називалася магістратом міста. Крім своєї головної судової функції, війт був дотичний до різних сфер міського життя. Війти дбали про порядок та моральність у місті. Відомі випадки, коли за потреби війт завіряв документи. Інколи війтів залучали до роботи гродської канцелярії. З огляду на те, що війтами переважно були шляхтичі, на них лежав обов'язок військової служби. Соціальна належність війтів приватних міст означена лише у менш як третині згадок про них. Серед близько 180 відомих війтів 33 названі шляхтичами і 21 міщанами. Щодо решти війтів, то, орієнтуючись на їхні імена та прізвища, можна припустити, що дещо більше половини з них були шляхтичами. У королівських містах війтів-міщан було явно менше – переважали шляхтичі. Точно визначити етнічну належність війтів ще важче. Це яскраво показує приклад з миляновецьким війтом Яном Мошнинським, якого можна було вважати поляком, але крапку над "і" поставив його кириличний підпис. Маючи у своїх руках значну владу, війти часто зловживали нею, утискуючи міщан. Значною мірою причина протистояння війта і міської громади полягала у тому, що останню очолював чужий для них війт-шляхтич, якого мало цікавили проблеми міщан. Сама особа війта-шляхтича у міському середовищі певною мірою ставила його поза/над громадою – на неї війт дивився зверхньо, а сама громада цікавила його як об'єкт, що приносив прибутки. Тобто війтівство було певною синекурою, яка давала непоганий зиск при мінімальних зусиллях. Війти активно вели фінансово-підприємницьку діяльність: позичали гроші і самі надавали позики, орендували/заставляли поселення, займалися спуском ставів тощо.

Уряд лентвійта у волинських містах значною мірою був покликаний до життя бажанням війтів перекласти частину своїх обов'язків на заступників. На яких умовах це відбувалося, не завжди можемо встановити. Стверджувати можемо лише те, що робили це зазвичай або як своєрідну плату слугі, або ж лентвійтівство здавалося в оренду/держання. Зазвичай кожен новий війт призначав свого лентвійта, а з огляду на те, що непоодинокими були баталії за війтівство, то траплявся хаос і з лентвійтами. Є свідчення, що уряд лентвійта орендувався та суміщався з іншими урядами (райці, бурмістра). Крім головної своєї функції – судової, лентвійти брали участь в управлінні містом, стежили за порядком, виконували разові доручення, а з огляду на зосередження у їхніх руках значної влади непоодинокими були випадки, коли вони нею зловживали.

Діяльність лавників дуже бідно представлено у джерелах, оскільки вони були явно у тіні райців, адже саме останні фактично представляли міське

поспільство. Чисельність лавників у волинських містах була різною, але ніколи не досягала одинадцяти чоловік, рекомендованих Бартоломеєм Гроїцьким (здебільшого це – 3 – 5 осіб). Час виконання лавничих повноважень був різний і коливався від одного року до кількох. Щодо соціального походження лавників, то хоча деякі з них і були шляхтичами, все ж переважали міщани. Етнічно склад лави був переважно українським. Окрім виконання судових функцій, лавники активно залучалися до засвідчення фактів набуття майнових прав (введення міщан у володіння нерухомістю – земельними ділянками, будинками), з'ясування на місцях спірних питань, підтвердження укладання заповітів, виконання поліційних обов'язків, різного роду адміністративних та судових разових доручень.

Підрозділ 4.2. *“Міська рада: склад, персоналії, повноваження”* присвячений діяльності головного органу міського самоврядування. Зазвичай рада засідала в ратуші або ж у будинку котрогось з міщан. Вибори бурмистра і райців у містах відбувалися по-різному і в різний час, що детально описано у монографії. Присягали райці не лише при обранні на уряди, але й при вчиненні юридичних дій, пов'язаних з правами громади: звітуванні про фінансові витрати чи свідченні про наслідки пожежі у місті тощо. Кількість райців по містах була різною, однак найчастіше їх було чотири. Що стосується їхнього соціального походження, то переважна більшість з-поміж них – місцеві міщани, хоча бували і шляхтичі. Траплялися неписьменні райці. Зазвичай щомісяця чи щоквартально один із райців виконував обов'язки бурмистра. Розпоряджаючись міськими фінансами, райці були зобов'язані звітувати про їх використання, складаючи при цьому присягу. На своїх урядах райці перебували різний час, здебільшого не тривалий, але траплялися випадки, коли деякі з них роками, інколи з невеликими перервами, посідали свій уряд. Для більшості міщан уряд райці був вершиною соціального сходження, бо лише окремі з них посідали уряди лентвійтів чи вїтїв. Щодо функцій расцького урядування, то це, найперше, обстоювання інтересів міщан ратушної підзвітності та боротьба з підданими замку, шляхти і духовенства; оборона торгових та ремісничих інтересів міщан; розпорядження міськими фінансами і звітування про їх використання. Стосунки між райцями не завжди були добрими, а власні меркантильні інтереси деколи брали гору над урядовими обов'язками. Звичною практикою була підприємницька діяльність райців. Маючи значну владу, райці, бувало, зловживали нею, перевищували свої повноваження. Рада залишалася ключовим органом міського самоврядування, а самі райці найбільш поважаними членами міського соціуму.

Підрозділ 4.3 *“Наймані міські урядники та слуги”*. Потрібною і поважаною особою у місті був писар, який, займаючи уряд, складав присягу, а

за виконувану роботу отримував, непогану для тих часів винагороду. У королівських містах писарі переважно були місцевими міщанами, натомість у приватних – переважали шляхтичі, серед яких було немало поляків. Коло обов'язків писаря було досить широке – ведення расцьких/війтівських книг, виписування позовів по оскаржених, присутність на розгляді справ у міському суді, видача виписів з міських книг, читання королівських та інших листів, скерованих міським властям, обстоювання у гроді міських інтересів, засвідчування різних юридичних дій, виконання разових доручень. В окремих випадках писарі перевищували свої службові повноваження, а інколи неналежно поводитися.

Міські шафарі оберігали фінанси поспільства, пильнуючи справність доходів і видатків міської скриньки. Інтереси міщан брав під захист інстигатор. Обидва уряди фіксуємо лише у Луцьку, але не виключено, що вони могли бути і в інших більших волинських містах. Міських та війтівських слуг називали по-різному. Це і просто міські слуги, а також позовчики, підвойські, паробки тощо. Вони виконували разові доручення, поліційні обов'язки, розносили судові позови. Міські кликуни оголошували міщанам різноманітні постанови міських властей, воевод, старост, ознайомлювали з королівськими універсалами, привілеями, декретами. Важливу роль відігравала міська сторожа, яка найперше пильнувала за правопорядком та пожежною безпекою. Крім денної, була і нічна сторожа. Джерела свідчать, що не лише у більших, а й у невеликих містах були кати (містри), які виконували судові покарання над тими, хто порушував закон. Окремі згадки фіксують міських пушкарів, слосарів/шабельників, сурмачів та пастухів.

У підрозділ 4.4 “Участь міщанства у самоврядуванні” показано, що участь поспільства у виборах міських урядників була неоднаковою в різних містах. У приватних містах – зазвичай меншою і зводилася до санкціонованого дозволу власника обирати тих чи інших урядовців під контролем цього ж власника або його урядника. Міщанство не спромоглося викупити війтівств, без чого важко говорити про повноцінне міське самоврядування. Королівським привілеєм Кременцю від 1615 р. дозволено заснувати контрольний орган – колегію 24-х мужів, які мали бути “радою і допомогою” бурмистрам і райцям, але без права втручатися у судочинство, однак даних про діяльність цього органу не вдалося віднайти. Не зафіксовано у джерелах відомостей про функціонування подібних колегій в інших містах. У королівських містах міщан роз'єднувала належність до різних юрисдикцій і дуже розмите поняття міського громадянства, яке певною мірою замінялося ратушною юрисдикцією над ними. Перешкоджало згуртуванню міщан і те, що воно не мало спільного органу

самоврядування на кшталт шляхетських сеймиків, а король традиційно апелював лише до міщан королівських міст.

Розділ п'ятий **“Міське судочинство”**. Королі, надаючи/підтверджуючи містам магдебурзьке право, зазвичай застерігали, що судитися між собою та з приїжджими купцями міщани мають за нормами магдебурзького права. Певні приписи щодо статусу суду містилися у привілеях власників міст. Так, у привілеї Лешневу (1627 р.) Мацей Лешневський зазначав, що міщани повинні судитись за нормами магдебурзького права перед війтом, райцями і присяглими лавниками, а замковий уряд не повинен втручатися у міське судочинство. Власник Муравиці Криштоф Монвид на прохання міщан видав “Уставу” (1604 р.), в якій регламентувались і окремі аспекти судових санкцій за делікти у місті. Непоодинокими були звернення міщан і до гродського суду, особливо коли вони мали справу зі шляхтичем, або мешканцем юридики. Міський суд звичайно очолював війт або лентвійт, як цього і вимагали приписи магдебурзького права, без них не могли відбуватися судові засідання. Місцем засідання міського суду мала бути ратуша, якщо вона була у місті. Часто так і було, однак знаємо випадки, коли війти та лентвійти проводили судові засідання поза ратушею. Викликали до суду позовом, який в ідеалі мали давати у руки тому, кого позивали до суду, але так було не завжди. Призначали не лише день судового розгляду, а деколи й годину. Справи повинні були вирішуватися завидна, зазвичай до полудня. Прямий стосунок до судочинства мали такі явища, як віддача міст у заставу й оренду, оскільки державці та орендарі втручалися в міські справи. У приватних містах міщани могли подавати апеляції на судові рішення міського уряду чи урядника до власника міського поселення, а у королівських містах – старості чи королю.

Важливу роль у судовому процесі відігравав адвокат/ прокуратор/ умоцований (пленіпотент). Вести справи адвокатам безпосередньо у міському суді міщани доручали зрідка, натомість дуже часто наймали їх, коли справи провадилися у гродському/земському, трибунальському чи королівському судах. Часто доля позову чи судового процесу залежала від уміння адвоката правильно побудувати захист чи сформулювати претензії свого клієнта. Відкладення справи до наступних років/рочків (сесій) чи на розгляд Трибунальського суду вже було певним успіхом адвокатів, бо це затягувало вирок у потенційно програшній справі та давало можливість порозумітися або в якийсь інший спосіб уникнути програшу.

Аналіз джерел дає змогу висловити припущення, що у судочинстві застосовували суміш приписів магдебурзького права, Литовського статуту (зокрема інколи III ЛС) і звичаєвих норм. Крім того, кожне міське поселення, хоча зазвичай орієнтувалося чи брало за взірець котресь з більших міст,

творило лише йому притаманні правові особливості. У кількох документах згадуються конкретні посилання на норми магдебурзького права (звичай на кодекси Б. Гроїцького).

Основними судами, що діяли у той час, були: виложений або звичайний гайний, поточний або потрібний, гостинний і так зване гаряче право. Гайні виложені суди відбувалися, як правило, щотижня або раз на два тижні (тому вони й “виложені”, бо “відложені”, відкладені/відтерміновані), гайні поточні (потребні) – частіше (кілька разів на тиждень, залежно від потреби), “гарячі” (ardua) – скликалися за потреби, коли злочинця впіймано “на гарячому”. Відомі випадки звернення міських судів до Львова за роз’ясненнями як до вищого суду. Серед вироків суду відомі непоодинокі випадки покарання “на горло”, тобто позбавлення життя. Згадується у джерелах покарання біля стовпа ганьби – прангера. У міських судових справах згадується так званий грабіж як вид компенсації за невиконані договірні зобов’язання однієї зі сторін. При розгляді судових справ одним із доказів для встановлення обставин справи були показання свідків. Важливим засобом доказу у судовому процесі була присяга, яку могли виголошувати як у церкві так і в ратуші. Частина судових спорів вирішувалася у позасудовому порядку – так зване єднання (“полюбовний суд”).

Суд мав змагальний характер, а міщани сприймали злочин як переступ проти суспільства. Переважна більшість справ, що розглядалася в судах, мала приватний (цивільний) характер (угоди, договірні зобов’язання, що закінчувалися мировими угодами, поручительство, захист честі, “доброго імені”, боргові зобов’язання, опікунство, розлучення тощо). Невелика частка справ мала за змістом публічний (кримінальний) характер (вбивство, подружня зрада, крадіжка, погрози /“похвалки”, “грабіж”).

Розділ шостий **“Міська громада”** складається з п’яти підрозділів.

У підрозділі 6.1. “Джерела формування міщанства” з’ясовано умови та обставини залюднення волинських міст. Можна виділити три основні складові цього процесу: природне відтворення, переселення й утечі до міст. Першу з них стан джерельної бази не дає можливості достеменно з’ясувати, оскільки переписів населення тоді не вели. Більше відомостей збереглося про переселення і втечі до міст. Формально у містах могли оселятися лише особисто вільні люди: у понад тридцяти відомих нам локаційних привілеях містилося застереження, щоб міста осаджувалися вільними людьми. Однак досягти цього на практиці було складно – міста виростили як “гриби після дощу” і наповнити їх лише вільними людьми було нелегко. Вдалося докладно показати шляхи проникнення поселенців у міста та перипетії пов’язані зі спробами колишніх їхніх власників повернути своїх підданих.

У підрозділі 6.2 “*Правове становище міського населення*” висвітлено правовий статус та проблему набуття міського громадянства. Правове становище передбачало комплекс як прав, так і обов’язків міщан. Основними правами були: право обирати і бути обраними до органів міської влади, право повноцінно займатися господарською діяльністю (найперше торговельною та ремісничою), право володіти нерухомістю у місті. Щодо обов’язків міщан, то це насамперед обов’язок платити податки та виконувати повинності. Основні засади правового становища міщан містилися у привілеях – як локаційно-магдебурзьких, так і в окремих наданнях прав і вольностей міщанам. Щодо приватних міст, то їхні королівські привілеї на магдебурзьке право були лаконічнішими, оскільки проблеми самоврядування таких міст вирішувалися самими власниками. Крім того, такі привілеї не містили положень про звільнення від сплати мит, зменшення чи ліквідації підводної повинності, заборони жовнірських постойв у містах (так званих леж). Натомість так звані локаційні документи, які видавали приватним містам їхні власники, набагато детальніше регламентували правове становище міщан і ширше – загалом життя міста, зокрема його самоврядування та співвідношення влади війта і урядника, якого призначав магнат. Означення “підданий” не було чимось принизливим для міщан приватновласницьких міст, воно сприймалось як цілком буденна і само собою зрозуміла річ. Зрештою, і міщани королівських міст також були підданими – підданими короля.

У більшості міст Волині не існувало проблеми отримання міського права (набуття міського громадянства) у класичному його варіанті, а це своєю чергою спричиняло значне обмеження міської самостійності та міського самоврядування і, без сумніву, впливало на рівень станової свідомості міщан. Прийняття до міського права вдалося простежити лише у Луцьку; можна припустити, що у якійсь формі воно могло бути щонайменше у Володимирі та Кременці. До міщан зараховували не лише тих, що приймали міське право і перебували під магістратською юрисдикцією, а й мешканців юридик, передміщан та євреїв. Євреїв називали не лише міщанами, а й панами та славетними, чого не було у містах Корони.

Підрозділ 6.3 “*Соціальна структура і професійний склад міського населення*”. Соціальна структура міського суспільства Волині була доволі складною та строкатою. Застосування тричленного поділу міщан на патриціат, поспільство і плебс потребує певних коректив з огляду на волинську специфіку. До патриціату волинських міст могли належати найперше райці, лавники, писарі, а також когорта осіб під умовною назвою “багатші міщани”. Поспільство – це дрібні купці, цехмістри, ремісники, багатші перекупні/перекупки, представники вільних професій (лікарі, аптекарі, малярі),

власники міської нерухомості. До міського плебсу належали позацехові ремісники, підмайстри та учні, домова челядь, наймити, “люзні”, наймана людність. Податкові реєстри, інвентарі та люстрації вказують на існування таких службових груп населення, як бояри, гайдуки, стрільці, побережники, гайові, лісничі. Крім того, в містах фіксуються як категорії населення халупники, парканники, коморники, підсусідки, огородники, челядь.

Професійний склад волинського міщанства можна назвати звичайним для того часу. Переважали найбільш запотребовані професії шевців, кравців, кушнірів, ковалів, різників, пивоварів, бондарів, постригачів. Спостерігалася певна спеціалізація ремесел в окремих містах, але цей процес, очевидно, лише був у стадії розвитку. Цехове ремесло найбільш розвиненим було у королівських містах.

Підрозділ 6.4 “*Етнічний склад міщанства*”. Попри домінування українського етносу на Волині, етнічний склад міського населення був строкатим. У першій половині XVII ст. спостерігалася зростання польського населення, зумовлене припливом поляків з-поза меж воєводства. Щодо євреїв, то їх чисельність збільшувалася завдяки швидкому природному приросту. Всі інші етноси, що проживали у містах (вірмени, білоруси, литовці, росіяни, цигани, німці, італійці) незначно були представлені у міському населенні.

Підрозділ 6.5 “*Шляхта у міському соціумі*”. Шляхта була багатьма нитками пов’язана з містом і міщанами. Наявність шляхетських будинків у містах так чи інакше змушувала мати справу з міським соціумом. Навіть короточасові мандрівки шляхти до міст на заплановані зустрічі, лікування, сеймики, торги, ярмарки тощо змушували її зупинятися на постій у міщан, що сприяло взаємним контактам, обміну новинами, думками і давало змогу краще розуміти одне одного. Інструкції шляхти на сейми свідчать, що вони не особливо переймалися міськими проблемами. У приватних містах шляхта, обіймаючи ключові посади вїттів і урядників, фактично керувала містами. Проникнення шляхти до королівських міст проходило різними шляхами: королівські надання, через купівлю, введення у будинки за борги міщан, одруження з міщанками тощо. Невелика частина шляхти вливалася у міщанські ряди, бідніша шляхта у містах займалася адвокатською практикою, пробивалася до міської еліти, стаючи райцями і лавниками. Міщани, зокрема євреї, нерідко ставали кредитором шляхти. Не завжди шляхта поводитися у місті зразково, бо мали місце образи і збиткування з міщан. Своєю чергою міщани відповідали шляхті тим самим. Практика життя, попри різностановість, зближувала шляхту, особливо біднішу, з міщанами. Не будучи численною, шляхта все ж суттєво впливала на міську життєдіяльність.

Висновки. Волинські міста, а з ними і міщанство, ранньомодерної доби суттєво відрізнялися від міст попереднього періоду, оскільки у княжу добу жителі міст не були наділені якимось особливим правом, а вважалися просто мешканцями. Тепер це міська громада на магдебурзькому праві, окреслювана часто у джерелах як “річ посполита міська ” з чітко визначеними правами і обов’язками. Волинське місто зазначеного часу становило поліфункціональну систему, складовими якої були локаційно-магдебурзький привілей, ярмарки, торги, фортифікаційні споруди тощо. Межа між містом і містечком у тогочасних джерелах не була чіткою. Мале місто (містечко) не було недорозвиненим містом, а було певною моделлю міського поселення, якого потребував регіон. Містечка становили переважну більшість міських поселень Волині. Базуючись на демографічному критерії, та беручи до уваги адміністративну вагу частини міст, можна поділити їх на чотири групи: головні міста (Луцьк, Кременець, Володимир), більші, середні та малі міста.

На розвиток міст впливали позитивні та негативні фактори. До перших відносимо вигідне географічне розташування, широко розгалужену мережу сухопутних та водних шляхів, інтенсифікацію товарно-грошових відносин, надання магдебурзького права, ярмарків і торгів, звільнення при заснуванні міст їх поселенців на певну кількість років від виконання повинностей і сплати податків. Сумарно цих факторів вистачало, щоб міста зуміли встояти від впливу значної кількості негативних чинників. До останніх відносимо збройні наїзди шляхти на міста своїх суперників, постої жовнірів, непродуману і непослідовну фіскальну та монетарну політику держави, зловживання митників і надто велику їхню кількість, часті віддачі міст в оренду та заставу, значну кількість місцевих мір ваги, втручання старост у життєдіяльність громад на магдебурзькому праві, наявність у королівських містах юридик, неодноразові пожежі, що інколи спопеляли цілі міста або значні терени в них, пошесті та напади татар.

Заснування міст було економічно вигідним для шляхти, та й немаловажну у цьому роль відігравав момент престижності, такий важливий у шляхетському соціумі. Шляхта домагалася від короля надання локованим поселенням магдебурзького права, господарських привілеїв на ярмарки, торги, цехи тощо. Від заснування міст вигравали мешканці, які набували статус міщан і можливість самореалізації у будь-якому фахові. Водночас власники міст прагнули отримувати прибутки від своїх “дітищ”. Інша річ, хто як діяв, бо багато залежало від особи шляхтича і його вміння збалансовувати свої бажання з можливостями міщан. Великий вплив на розвиток королівських міст справляли старости, головним обов’язком яких було дбати про обороноздатність замку і міста та забезпечувати порядок на ввіреній їм

території. Втручання старост у міські справи було звичним явищем і частково пояснюється турботою про місто загалом, а не лише громадою на магдебурзькому праві.

Центральним у системі міського самоврядування був інститут вйтівства. Основною функцією вйта було судочинство. У королівських містах майже всі вйти були шляхтичами, у приватних – шляхтичі становили більшість. Зважаючи на те, що посадачів вйтівського уряду найперше цікавив фінансовий бік справи, вони не раз віддавали вйтівства в оренду та заставу і займалися підприємницькою діяльністю. Часті конфлікти вйтів з міською громадою були зумовлені протиріччями між приватними інтересами вйта-шляхтича і вйта – очільника міської громади, які поєднати було важко. Здебільшого вйти перекладали свої обов'язки, зокрема судові, на лентвійтів. Серед останніх частка міщан була значною, і більшість становили українці. У підпорядкуванні вйтів/лентвійтів були лавники, чисельність яких у містах була різною, переважно це 3 – 4, хоча кілька разів згадується по 7 осіб. Серед лавників переважали міщани, етнічно – українці, винятком у першій половині XVII ст. був лише Кременець, де переважали поляки. Кістяк міського самоврядування становили райці, яких зазвичай було чотири. Зрідка райцями бували шляхтичі, здебільшого – місцеві українці. Райці виступали головними розпорядниками міських фінансів з обов'язком звітувати про них перед старостою і громадою. Нормальний розвиток міста забезпечувала ціла когорта найманих урядників: писар, шафар, інстигатор, кликун, кат, міська сторожа, міські та вйтівські слуги.

Свою силу при виборі міських властей демонструвало поспільство, перекреслюючи плани вйтів провести на уряди залежних від них осіб. Найбільш характерно це для повітових міст. Міщани намагалися контролювати діяльність райців, вимагаючи від них найперше звіту про витрачені кошти та пробували впливати на формування податків. Загалом поспільство волинських міст не змогло викупити вйтівств, не запровадило контролюючих органів, що послаблювало його силу та можливості.

Міський суд очолював вйт або лентвійт; без присутності бодай одного з них судове засідання не могло відбутися. Звичайно засідання суду було змішаним – раєцько-лавничим. У судочинстві застосовували норми магдебурзького права, Литовських статутів та звичаєвого права. Відомі випадки звернення міських судів Волині за роз'ясненнями до львівського міського суду. Важливу роль у судовому процесі відводили свідкам та присязі.

Поповнення міщанства відбувалося трьома шляхами: через природне відтворення, переселення та втечі до міст. Переселення до міст вільних людей було, однак цілком переважали втечі до міських поселень селян.

Під правовим становищем міщан варто розуміти комплекс їхніх прав та обов'язків. У королівських містах особиста свобода міщан була близькою до повної, а у приватних – дещо меншою, з огляду на потребу вносити плату власникові при бажанні покинути місто. Прийняття до міського права документально підтверджено для Луцька. Традиційним для королівських волинських міст було поширення поняття “міщанин” не лише на міщан ратушної юрисдикції, а й фактично на всіх мешканців міста, включаючи євреїв, чого не було у містах Корони.

Користуючись класичною схемою, можна поділити міщан на патриціат, поспільство (бюргерство) і плебс. До патриціату у більших містах варто віднести багатших купців, райців, лавників і писарів. Щодо малих міст, то патриціату як такого у них радше не було, можемо говорити хіба що про умовну “еліту” таких містечок. Поспільство становили дрібніші купці, цехмістри, ремісники, багатші перекупні/перекупки, представники вільних професій та власники нерухомості. Плебсом у містах виступають позацехові ремісники, підмайстри/учні, домова челядь, наймити, “люзні”. Щодо професійного складу міщанства, то вдалося нарахувати щонайменше 136 фахів, які можна поділити на виробничу і невиробничу сфери. Для малих міст набір ремісничих професій був невеликий і включав найбільш запотребуваних шевців, кравців, кушнірів, ковалів тощо.

Окрім українців, які становили більшість, у містах проживало багато євреїв та поляків. Співвідношення останніх було різним у різних містах і змінювалося з плином часу. У містах жили також вірмени, білоруси, татари, литовці, цигани, німці, росіяни.

Важливу роль у житті королівських міст відігравали шляхтичі, які, проникаючи до міст, вливалися до міських структур, займали уряди вїттів, лентвїттів, райців, лавників, писарів. Проти створюваних шляхтою юридик активно боролися міщани. Стосунки міщан зі шляхтою важко назвати безхмарними, але не раз міщани і шляхтичі знаходили спільну мову на ґрунті економічної діяльності. У приватних містах шляхтичі були найперше війтами та урядниками, інші могли проживати хіба зі згоди власника, який був господарем міста.

Міщанство, яке становило близько третини населення Волині, було найактивнішою частиною соціуму. Воно енергійно займалося торгово-ремісничою та, ширше, підприємницькою діяльністю, акумулювало значні капітали і вкладало їх у різні види діяльності. Міста перетворилися на вузлові економічні центри краю. Наділене магдебурзьким правом, міщанство де більше, де менше, намагалося організувати на цих засадах міське життя, яке було бажаним орієнтиром для селянства. Бути міщанином ставало не лише вигідно, а

й престижно. Міська ідентичність стає спільним знаменником міського населення. Освітні та релігійні заклади у містах сприяли творенню протоінтелігенції і мали непересічне значення для модернізаційних процесів не лише регіону, а й України.

Міське суспільство Волині не було ізольоване від міщанства сусідніх воеводств. Перебуваючи спочатку в межах Великого князівства Литовського а пізніше Речі Посполитої, волинські міщани через купецькі та інші мандрівки знайомилися з життям та устроєм своїх сусідів, очевидно, щось запозичуючи у них. Перебування в рамках однієї держави та загальнодержавне законодавство сприяло певній уніфікації міського устрою. Водночас закладені основи міського життя періоду перебування Волині під владою Великого князівства Литовського та місцева специфіка наклали відбиток на устрій волинських міст.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Монографія

1. Заяць А. Є. Міське суспільство Волині XVI – першої половини XVII ст.: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2019. 582 с.

Рец.:

Собчук В. Нове дослідження з історії Волині // Краєзнавство. 2019. № 2. С. 194 – 196.

Фелонюк А. [Заяць А. Є. Міське суспільство Волині XVI – першої половини XVII ст.: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2019. 582 с.] // Український історичний журнал. 2019. № 4. С. 208 – 217.

Статті у фахових виданнях

1. Заяць А. Поширення магдебурзького права на Волині в пізньому середньовіччі // Актуальні проблеми державного управління: збірник наукових праць Української академії державного управління при Президентіві України. Львівський філіал. Львів: ЛФ УАДУ; Кальварія, 2000. Вип. 4. С. 283 – 290.

2. Заяць А. Закладувані основи управління та самоврядування в локованих містах Волині XVI – першої половини XVII ст. // Актуальні проблеми державного управління: збірник наукових праць Української академії державного управління при Президентіві України. Львівський філіал. Львів: ЛФ УАДУ; Кальварія, 2001. Вип. 5. С. 250 – 272.

3. Заяць А. До історії правової локації волинських міст XVI – першої половини XVII ст.: Локаційні привілеї у Литовській і Волинській (Руській) метриках // Архіви України. 2001. № 4/5. С. 83 – 98.

4. Заяць А. Організаційні засади та етапи проведення просторової локації в містах Волині XVI – першої половини XVII ст. // Актуальні проблеми державного управління: збірник наукових праць Української академії державного управління при Президентові України. Львівський філіал. Львів: ЛФ УАДУ; Кальварія, 2001. Вип. 6. С. 262 – 285.

5. Заяць А. Умови функціонування міських поселень Волині XVI – першої половини XVII ст. (стримуючі фактори розвитку) // Вісник Львівського університету: сер. іст. Львів, 2002. Вип. 37. Ч. 1. С. 103 – 121.

6. Заяць А. Організаційні засади функціонування цехового ремесла в містах Правобережної України в XVI – першій половині XVII ст. // Ефективність державного управління: збірник наукових праць Львівського інституту державного управління при Президентові України. Львів: ЛРІДУ УАДУ, 2002. Вип. 1 / 2. С. 99 – 104.

7. Заяць А. Публікація локаційно-магдебурзьких привілеїв містам Волині XVI – першої половини XVII ст. у виданнях другої половини XIX – початку XX ст. // Студії з архівної справи та документознавства. К., 2003. Т. 10. С. 69 – 71.

8. Заяць А. Резиденційні міста Данила Галицького // Ефективність державного управління: збірник наукових праць Львівського інституту державного управління при Президентові України. Львів: ЛРІДУ УАДУ, 2002. Вип. 3. С. 81 – 87.

9. Заяць А. Організація торгівлі у містах Правобережної України в XVI – першій половині XVII ст. // Ефективність державного управління: збірник наукових праць Львівського інституту державного управління при Президентові України. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2004. Вип. 5. С. 127 – 133.

10. Заяць А. Міська проблематика Литовських статутів // Ефективність державного управління: збірник наукових праць Львівського інституту державного управління при Президентові України. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2004 / 2005. Вип. 6 / 7. С. 127 – 133.

11. Zając A. Dynamika procesu urbanizacji na Wołyniu w XVI i pierwszej połowie XVII wieku // Procesy lokacyjne miast w Europie Środkowo-Wschodniej / red. C. Buśko, M. Goliński, B. Krukiewicz. Wrocław, 2006. S. 395 – 408.

12. Заяць А. Стан вивчення міської проблематики Правобережної України ранньомодерного часу в сучасній українській історіографії // Наукові записки. Історичні науки / Національний університет “Острозька академія”. Острог – Торонто – Нью – Йорк, 2006. Вип. 7. С. 46 – 53.

13. Заяць А. Управління та самоврядування в містах Правобережної України у XV – першій половині XVII ст. за даними локаційних привілеїв та

документів // Ефективність державного управління : зб. наук. пр. Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. Вип. 13. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2007. С. 92 – 99.

14. Заяць А. Війтівська влада у приватних містах Волині XVI – першої половини XVII ст. // СОЦІУМ. Альманах соціальної історії / Інститут історії НАН України. К., 2008. Вип. 8. С. 56 – 60.

15. Заяць А. Магдебурзьке право в містах Правобережної України у XV – першій половині XVII ст. // Ефективність державного управління: зб. наук. праць Львівського інституту державного управління при Президентові України. Львів, 2009. Вип. 18 / 19. С. 229 – 236.

16. Заяць А. Міщани поміж литовськими статутами і практикою життя // СОЦІУМ: Альманах соціальної історії / Інститут історії НАН України. К., 2010. Вип. 9. С. 9 – 19.

17. Заяць А. Вплив старостинської влади на функціонування міських громад Правобережної України в XVI – першій половині XVII ст. // Ефективність державного управління : зб. наук. пр. Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. Вип. 20. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2009. С. 143 – 151.

18. Заяць А. Управління та самоврядування в містах Правобережної України у XV – першій половині XVII ст. за даними локаційних привілеїв та документів // *Urzędy państwowe, organy samorządowe i kościelne oraz ich kancelarie na polsko-ruskim pograniczu kulturowym i etnicznym w okresie od XV do XIX wieku*: / pod red. H. Gmiterka i J. Łosowskiego. Kraków, 2010. S. 227 – 238.

19. Заяць А. Правове становище міщан Правобережної України в XVI – першій половині XVII ст. // Ефективність державного управління : зб. наук. пр. Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. Вип. 23. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2010. С. 149 – 157.

20. Заяць А. Берестечко у XVI – першій половині XVII століть (Штрихи до історії розвитку міста) // ЗНТШ. Т. 264: Праці історично-філософської секції. Львів, 2012. С. 196 – 210.

21. Заяць А. Джерела поповнення населення міст у XV – першій половині XVII ст. (Волинь і Центральна Україна) // *Scientia nihil est quam veritatis imago : studia ofiarowane Profesorowi Ryszardowi Szczygłowi w siedemdziesięciolecie urodzin* / pod red. A. Sochackiej i P. Jusiaka. Lublin : wyd-wo Uniwersytetu Marii Curi-Skłodowskiej, 2014. S. 655 – 667.

22. Заяць А. Волинські міста XVI – першої половини XVII ст. як опорні пункти оборони краю // Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. Львів, 2014. Вип. 15. С. 175 – 182.

23. Заяць А. Волинське містечко Козлин у світлі міської книги початку XVII століття // Краєзнавство. К., 2015. Вип. 3/4. С. 49 – 59.

24. Заяць А. Волинські міста XVI – XVII ст.: митна політика та організаційні засади торгівлі // Історія торгівлі, податків та мита: зб. наук. праць. Дніпропетровськ. 2015. № 1. С. 76 – 85.

25. Заяць А. Луцькі війти у XVI – першій половині XVII ст. // Вісник Львівського університету. Серія історична. Львів, 2015. Вип. 51. С. 194 – 242.

26. Заяць А. Єврейське щастя?: як волинський єврей Маєр Давидович збирав свій капітал (перша половина XVII ст.) // СОЦІУМ. Альманах соціальної історії. К., 2015. Вип. 11/12. С. 269 – 271.

27. Заяць А. Міста Волині XVI – першої половини XVII ст.: джерела поповнення міського населення // Український історичний журнал. 2016. № 1. С. 50 – 59.

28. Zając A Miasta prywatne Wołynia w XVI i pierwszej połowie XVII wieku. Liczba i specyficzne cechy funkcjonowania // Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych. Warszawa, 2016. T. LXXVII. S. 179 – 198.

29. Заяць А. До питання про функціонування луцького війтівства у XV – першій половині XVII ст. // Місто: історія, культура, суспільство. Е – журнал урбаністичних студій. К., 2016. № 1. С. 236 – 239.

30. Заяць А. Волинські міста XVI – першої половини XVII століть: проблема дефініції, класифікації та термінології // Записки НТШ. Т. 270: Праці історично-філософської секції. Львів, 2017. С. 188 – 200.

31. Заяць А. Функції міських поселень Волині XVI – першої половини XVII ст. // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Дрогобич, 2017. Вип. 19 – 20. С. 136 – 148.

32. Zając A Szlachta w miastach Wołynia w XVI i pierwszej połowie XVII wieku // Klio. Poznań, 2017. № 3. S. 173 – 202.

33. Заяць А. Білоруські купці в містах Волині у другій половині XVI – першій половині XVII ст. // Гістарычна-археалагічны зборнік. Мінск. 2017. Вып. 32. С. 51 – 55.

34. Заяць А. Міське суспільство ранньомодерної України в оцінці Михайла Грушевського // Вісник Львівського університету. Серія історична. Спеціальний випуск. Львів, 2017. С. 128 – 141.

35. Заяць А. Лентвійти у містах Волині XVI – першої половини XVII ст. Склад, персоналії, повноваження // Місто: історія, культура, суспільство. Е – журнал урбаністичних студій. К., 2018. №. 1. С. 59 – 69.

36. Заяць А. Райці волинських міст XVI – першої половини XVII ст.: склад, персоналії, повноваження // Український історичний журнал. 2018. №. 3. С. 23 – 45.

37. Заяць А. Діяльність лавників у містах Волині XVI – першої половини XVII ст.: чисельність, персоналії, повноваження // Краєзнавство. 2018. №. 2. С. 4 – 11.

38. Заяць А. Війти у волинських містах XVI – першої половини XVII ст. // Український археографічний щорічник. К., 2018. Т. 24/25. С. 369 – 96.

39. Zając A. Uzędniczy najemni i służba w miastach Wołynia w drugiej połowie XVI – pierwszej połowie XVII wieku // Krakowskie Pismo Kresowe. 2018. Rocznik 10. S. 25 – 49.

40. Заяць А. Міське судочинство на Волині у XVI – першій половині XVII ст. // Вісник Львівського університету. Сер. Історична. Спеціальний випуск на пошану професора Романа Шуста. Львів, 2019. С. 220 – 269.

41. Заяць А. Правове становище волинських міщан у XVI – першій половині XVII ст. // Український історичний журнал. 2019. №. 1. С. 25 – 53.

42. Заяць А. Соціальна структура і професійний склад міського населення Волині у XVI – першій половині XVII ст. // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Дрогобич, 2019. Вип. 21. С. 231 – 257.

Статті, що додатково відображають результати дослідження

43. Заяць А. Погляд Михайла Грушевського на розвиток міст України XVI – XVII ст. // Михайло Грушевський: збірник наукових праць I міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-й річниці від дня народження Михайла Грушевського / НТШ у Львові; Українське історичне товариство; відп. ред. О. Купчинський. Львів, 1994. Т. 3. С. 155 – 161.

44. Заяць А. Інститут війтівства в містах Волині XVI – першої половини XVII ст. // Центральна і Східна Європа в XV – XVII століттях: питання соціально-економічної історії. До 100-річчя від дня народження професора Дмитра Похилевича. Львів, 1998. С. 106 – 112.

45. Заяць А. Надання печаток містам Волині XVI – першої половини XVII ст. (за локаційно-магдебурзькими привілеями) // Четверта наукова геральдична конференція (Львів, 10 – 12 листопада 1994 р.): збірник тез та

доповідей /Українське геральдичне товариство; Львівське відділення інституту української археографії НАН України; Інститут історичних досліджень Львівського державного університету ім. Івана Франка; ЦДІАУЛ. Львів, 1994. С. 41.

46. Заяць А. Привілей польського короля Стефана Баторія київському воеводі князю К. І. Острозькому про надання його місту Острогу магдебурзького права // Острозька давнина: дослідження і матеріали / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 1995. Вип. 1. С. 112 – 113.

47. Заяць А. Соціально-економічне становище Олики у XVI – першій половині XVI ст. // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Олика і Радзиви́ли в історії Волині та України: Науковий збірник. Луцьк, 2006. Вип. 18. С. 27 – 29.

48. Заяць А. Обороноздатність волинських міст XVI – першій половині XVI ст. // Середньовічні і ранньомодерні оборонні споруди Волині: зб. наук. праць. Кременець, 2006. С. 57 – 63.

49. Заяць А. Рецепція магдебурзького права на Волині до кінця XV ст. // Осягнення історії: зб. наук. праць на пошану проф. М. П. Ковальського з нагоди 70-річчя. Острог; Нью-Йорк, 1999. С. 272 – 278.

50. Заяць А. Острог у XV – першій половині XVII ст. (економічний розвиток) // Острозька академія. XV – XVII ст.: Енциклопедія. Острог, 2010. С. 287 – 292.

51. Заяць А. Невідомі документи до початкової історії містечка Гулевичі // Студії і матеріали з історії Волині. 2012. Кременець, 2012. С. 266 – 275.

52. Заяць А. Торги // Енциклопедія історії України. К., 2013. Т. 10. С. 126.

53. Заяць А. Класифікація та термінологія міських поселень Волині XVI – першої половини XVII ст. у світлі джерел // Минуле і сучасне Волині та Полісся: Ковель і ковельчани в історії України та Волині. Матеріали XII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 12-й річниці Незалежності України і 485-й річниці надання Ковелю Магдебурзького права. Луцьк, 2003. Ч. 1. С. 23 – 24.

54. Заяць А. Етапи появи міст. Цехові статути ремісничих корпорацій. Ярмарки і торги у містах Волині // Атлас історії культури Волинської області. Луцьк: Волинський національний університет ім. Лесі Українки, 2008. С. 31 – 33.

55. Заяць А. Заснування містечка Лешнів // Студії і матеріали з історії Волині. 2009 // ред. В. Собчук. Кременець, 2009. С. 86 – 91.

56. Заяць А. Мережа міських поселень Волині на кінець XV ст. // Минуле і сучасне Волині: Олександр Цинкаловський і Волинь. Матеріали IX наукової

історико-краєзнавчої міжнародної конференції 20–23 січня 1998 року. Науковий збірник. Луцьк, 1998. С. 144 – 147.

57. Заяць А. Заснування міст Волині у XVI – першій половині XVII ст. Джерелознавчий аспект // До джерел: збірник на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. Київ; Львів, 2004. Т. 2. С. 177 – 185.

58. Заяць А. Розвиток українських міст ранньомодерної доби у сучасній українській історіографії // III Міжнародний науковий конгрес українських істориків “Українська історична наука на шляху творчого поступу”. Луцьк 17 – 19. 05. 2006. Доповіді та повідомлення: В 3-х томах. Луцьк, 2006. Т. 1. С. 119 – 124.

59. Заяць А. Судочинство в приватних містах Правобережної України у XVI – першій половині XVII століть // Кризь століття. Студії на пошану Миколи Крикуна з нагоди 80-річчя / Українознавча наукова бібліотека НТШ. Число 33. Л., 2012. С. 219 – 243.

60. Заяць А. Роль поспільства в міському самоврядуванні Волині в XVI – першій половині XVII ст. // Студії і матеріали з історії Волині. 2018. Кременець, 2018. С. 152 – 164.

АНОТАЦІЯ

Заяць А. Є. Міське суспільство Волині XVI – першої половини XVII ст.: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2019. 582 с.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07. 00. 01 – Історія України. – Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2019.

У монографії розглянуто процес становлення та функціонування міського суспільства Волині у ранньомодерну добу. Проаналізовано проблему дефініції, класифікації та термінології міських поселень. При аналізі поняття “місто” звернено увагу на доцільність підходу до цієї проблеми з правової точки зору. При характеристиці малих міст, які переважали численно, варто пам’ятати, що це були не недорозвинені міські поселення, а саме той тип поселення якого потребував регіон, і які справно виконували міські функції. Вивчено функції міських поселень та фактори їх розвитку. З’ясовано роль власників приватних та старост королівських міст на формування устрою та особливості розвитку волинських міст. Особлива увага приділена міському управлінню та участі у ньому війта, лентвійта, ради, лави та найманих міських урядників. Війтами здебільшого були шляхтичі, що приводило до протистояння між ними та міською громадою, яка усвідомлювала свої власні інтереси і обстоювала їх. Лентвійти призначалися війтами і були виконавцями їхньої волі. Описано

міське судочинство та його особливості у королівських та приватних містах. У судочинстві застосовували норми магдебурзького права, Литовського статуту та звичаєвого права. Прослідковано джерела формування міської громади. Ними були: природний приріст населення, переселення та втечі до міст. Правове становище міщан передбачало комплекс прав та обов'язків. Соціальна структура міського населення була досить розгалуженою. Поза умовним поділом на патриціат, поспільство і плебс, у містах проживали чисельні групи населення, які важко віднести до котроїсь із зазначених категорій. В етнічному складі міського населення переважали українці. Професійний склад міщанства великих міст був більш розвиненим, натомість малих міст – мінімальним. Важливе місце у міському соціумі займала шляхта, яка не раз займала ключові міські уряди.

Ключові слова: Волинь, міста, міщанство, самоврядування, судочинство, соціальна та етнічна структура міського населення, шляхта.

АННОТАЦІЯ

Заяц А. Е. Городское общество Волыни XVI–XVII вв.: монография. Львов, 2019. 582 с.

Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук по специальности 07.00.01 – История Украины. – Львовский национальный университет имени Ивана Франко. Львов, 2019.

В монографии рассмотрен процесс становления и функционирования городского общества Волыни в раннемодерный период. Проанализирована проблема дефиниции, классификации и терминологии городских поселений, а также факторы их развития. Анализируя понятие “город” обращено внимание на целесообразность подхода к этой проблеме с правовой точки зрения. Характеризируя малые города, которые доминировали количественно, следует помнить, что это были не недоразвитые городские поселения, а именно тот тип поселения, который нужен был региону, и которые исправно выполняли городские функции. Очерчена роль собственников частновладельческих городов и старост королевских городов в формировании устройства и особенностей развития волынских городов. Особое внимание уделено городскому управлению и участию в нем войта, лентвойта, совета, лавы и наемных городских урядников. Войтами преимущественно были шляхтичи, что приводило к противостоянию между ними и городской общиной, которая осознавала свои собственные интересы и отстаивала их. Лентвойты назначались войтами и были исполнителями их воли. Описано городское

судопроизводство и его особенности в королевских и частновладельческих городах. В судопроизводстве использовали нормы магдебургского права, Литовского статута и обычного права. Прослежены источники формирования городской общины. Ими были: природная рождаемость, переселение и побеги в города. Правовое положение мещан предусматривало комплекс прав и свобод. Социальная структура городского населения была довольно разветвленной. Вне условного деления на патрициат, посполство (бюргерство) и плебс, в городах проживали многочисленные группы населения, которые трудно отнести к какой либо из очерченных категорий. В этническом составе городского населения доминировали украинцы. Профессиональный состав жителей больших городов был более развит, в то же время в малых городах он был минимальным. Важное место в городском социуме занимала шляхта, которая часто занимала ключевые городские должности.

Ключевые слова: Волынь, города, мещанство, самоуправление, судопроизводство, социальная и этническая структура городского населения, шляхта.

ANNOTATION

A. Ye. Zayats

Volhynia urban society of the 16th and the first half of 17th centuries: monograph. Lviv: Ivan Franko National University of Lviv, 2019. 582 s.

The monograph for obtaining the academic Degree of Doctor of Historical Sciences with a major 07.00.01 (History of Ukraine). – Ivan Franko National University in Lviv. – Lviv, 2019.

During the 16th and the first half of the 17th centuries, cities are massively being established in the Volhynia; the vast majority of them gained the Magdeburg Charter (some obtained it immediately, while others later). If in Princely Era city inhabitants were not lodged with any specific rights and appeared to be mere dwellers, now they became a city community with Magdeburg Charter with clearly outlined rights and responsibilities.

Historians have debated on the term “city” for ages. The problem is that they majorly approached this issue bearing economic standards in mind and repeatedly pondered what the difference between a small city and a big village is in the fact that the last could exceed an urban settlement by size and population number. Instead, in that time state the settlement was regarded as urban in case when it gained the city status with a corresponding privilege. Therefore, a city should be primarily viewed from the legal viewpoint, however, it did not deny the importance of economics role in its life. Having analyzed works of predecessors, the author arrived at the conclusion that the population is the best criteria of urban settlement classification.

Based on this criteria and taking into account administrative weight of some cities, they can be divided into 4 groups: 1) the main cities (Lutsk, Kremenets, Volodymyr, as county administrative centers, where magistrate and terrestrial judicial and administrative institutions acted, sejmiks took place, administrative-religious centers were situated, biggest fairs were held, and education institutions were centered); 2) bigger cities (more than 500 buildings, 15 cities); 3) middle cities (from 200 to 500 buildings, 42 cities); 4) small towns (up to 200 buildings, 55 towns). Since the publishing of author's monograph (in 2003) about urbanization process on Volhynia during the 16th and the first half of 17th centuries, the author managed to find mentioning about the city status of additional 19 settlements. In total during the middle of 17th century, we document 209 city-founding initiatives.

Taking into account the fact that 89% of cities were private, the influence of their owners on the development was inevitable. They invested considerable sums of money in this process and smaller part of these costs was required for obtaining location permission from the King, while bigger part was invested in settlement establishment and its development. City founding was economically advantageous for Szlachta, while prestige, being significant in Szlachta society, played important role in this process.

Starostas, usually princes, had a huge influence on the development of royal cities. Starostas' main responsibility was to take care of castle and city defensive capacity and ensure order on the territories entrusted to them. Starostas were also involved in police functions performance. There are known cases when Starostwos (administrative units) were leased, which negatively affected citizens' conditions. Interference of Starostas in city affairs was a common occurrence and can be partly explained as caring about the city in general, and not only about the community having the Magdeburg Charter.

Vogt institution was central in the system of municipal self-governing. In accordance with the Magdeburg Charter, Vogt had to be elected by citizens; however, the actual practice was different, as in royal cities he was appointed by the King, while in private cities it was done the owner. Quite often the first settler (Osadchyi) became the Vogt. In terms of private cities, Vogt was majorly appointed by the owner to his will, and he could be replaced at any time, however, in terms of royal cities Vogts were mostly hereditary. Judicature was the main function of Vogt. Almost all Vogts in the royal cities were Szlachta, and the majority of private cities' Vogts also belonged to Szlachta.

Vogts predominantly transferred their duties on their Leitvogts, especially judicial ones. Leitvogts were appointed by Vogts and they typically lost their governing together with the change of the Vogt. Leitvogts' governing duration was significantly different, from several days to weeks or even few years. There are known cases of combining deputy governments with others, in particular with municipal commissioner (Raitsia), Starosta deputy and Voznyi (judicial officer). Citizens prevailed among Lawnyks, ethnically Ukrainians; the only exception in the first half of the 17th century was Kremenets, were Poles dominated. Lawnyks were involved in evaluation and describing of debtor's belongings, they were commissioned to clarify on-sire the essence of accusations charged against citizens,

they witnessed during the formation of building/land plots purchase/sale contracts and testaments, their presence was necessary during the issuing of city books abstracts, and sometimes they were forced to carry out police functions. Regardless of the fact that Lawnyks' activities stipulated certain education level, some of them were illiterate; there are also known cases of improper authority fulfillment.

Raitsias were the backbone of the city self-government. Their elections appeared at different times in different cities. Holding of Raitsia's government was considered as honorable, thus, citizens desired to hold a place in it. Usually cities had 4 Raitsias, but sometimes sources document 5 or 6. The duration of governing fluctuated between one and several years, and in some cases, it lasted 10 and more years, but interrupted by breaks. Szlachtas rarely became Raitsias, as the last were predominantly local Ukrainians. According to the tradition, Raitsias are the defenders of city rights and citizens' economic interests when confronting the Jurydykas settlers. The facts of their city interests lobbying at Seims are also well-known. Raitsias acted as the main allocators of city finances and had a duty of reporting on these topics before Starosta and community. They were responsible for controlling the order and setting the guards. They also verified city documents.

The normal development of the city was provisioned by the whole phalanx of hired servicemen, including scribe, shafar, instigator, announcer, executioner, city guard, city and Vogt servants. Approximately a half of scribes can be identified as Szlachta. Lutsk and Volodymyr scribes were predominantly Ukrainians, while the percentage of Poles was much higher for other cities. Scribe's work was quite well-paid. In Lutsk, Volodymyr and Kremenets Raitsia and Vogt scribes are mentioned (sometimes a scribe could simultaneously be both) while smaller cities merely had a municipal scribe.

Shafars dealt with city financed in Lutsk, while instigator acted as citizen interests' guardian and public prosecutor. Apart from county centers, municipal servants are also mentioned for a number of other cities. They appear under different names, i.e. municipal servants, criers, *pozowchyks*, "boys", and announcers. Sources document city guards, both day and night, while Jewish watchmen separately operated in Volodymyr. Executors existed in a number of cities, and they were turned to not only by municipal authorities, but also by municipal courts. Cannon-founders, locksmiths, saber-founders, shepherds, and trumpeters are known as servicemen of the lower level municipal service.

Pospilstwo (commons) took part in city self-governing. Sometimes they showed their power during the city authorities' elections, foiling Vogts' plans to take dependent from them people on the governmental board. This is the most characteristic for *powiat* cities. Citizens attempted to control Raitsia's activities, demanding reports on disbursed costs and tried to influence the taxes formation. In general, Volhynia city *pospilstwo* did not manage to buy back Vogt lands, did not introduce regulatory authorities (the right granted to Kremenets allowing to create *collegium* consisting of 24 men remained on paper).

Coexistence in the city was not trouble-free, as sometimes citizens became involved in debates, oppositions, fights, and this required them to initiate proceedings. Vogts and *Leitvogts* chaired municipal courts, which meant that trial

could not take part without the present of at least one of them. However, there were some situations, when Lawnyk chaired the trial on behalf of Leitvogt. Trials were typically mixed, involving Raitsia and Lawnyk. In case when a city had a Hall, trials were conducted there; however, they also appeared outside the Hall, i.e. in Vogt's/Leitvogt's houses or some citizen's building. Trial summons were either written or oral, and they indicated the day and sometimes even the hour of the trial, which typically took place in the morning and lasted till noon, in case of any delays, it still had to be ended before the nightfall.

City community was formed slowly and required incessant inflow of new citizens. Replenishment of citizens occurred in three ways: through natural reproduction, migration, and escaping to cities. Taking into account the absence of conducted census in the analyzed period, it is complicated to say anything about the natural reproduction of city population. Migration to cities of free people existed, but peasants' escapes to municipal settlements were clearly predominant. Peasants did it both on their own and with the help of city owners, and sometimes they were resettled by prior arrangement. Large-scale escapes forced Szlachta to enter agreements about mutual return of escapees.

Legal status of citizens was highly critical for them; under legal status one should understand a set of rights and responsibilities. Rights presupposed the possibility of electing and being elected to city authorities, of free engagement in any economic activity, and the opportunity to have real estate in the city. Citizen responsibility stood for tax payment and duties performing. In terms of private cities, owners, as a rule, granted privileges, which enlisted citizen rights and responsibilities in more details, when compared to royal privileges. Granting of municipal right is documentally confirmed for Lutsk. It is likely to say that the same is applicable for Volodymyr and Kremenets. Traditional for the Volhynia royal cities was the extending of the notion "citizen" not only on the citizens of Hall jurisdiction, but actually on all city settlers, including Jews, which was absent in the Crown cities. In private cities all city settlers were considered as citizens, as all of them were owner's subjects.

Social structure of Volhynia citizenship looked quite complicated. Using classic scheme, citizens can be divided into patriciate, *pospilstwo* (burghers) and plebs. Richer merchants, Raitsias, Lawnyks, and scribes should be included in patriciate in big cities. In terms of small cities, patriciate did not exist as such; we can only talk about relative "elite" of such cities. *Pospilstwo* included smaller merchants, shop foremen, craftsmen, richer resellers, representatives of liberal professions and owners of the real estate. Plebs in cities include out-of-shop craftsmen, fellow crafts/apprentices, house servants, mercenary, "luzni" (idlers). With all the convenience of such triad, it should be highlighted that it is a theoretical creation. In terms of professional structure of citizens, we managed to count at least 135 professions. Craft guilds are mentioned in at least 15 cities, and it was the most significantly developed in Lutsk, Volodymyr, and Kremenets.

Representative of different ethnic groups lived in cities. It is natural that the number of Ukrainians was the biggest, followed by Jews and Poles. Correlation of the last two groups was different for different cities and changed with the pace of time.

Armenians, Belarusians, Tatars, Lithuanians, Gypsies, Germans and Russians also lived in cities. Ethnicity determination is hindered by the lack of direct denotement. At the very best, such ethnic definitions as lyakh (Pole), moskal (Russian), tsyhan (Gypsy), and lytvyn (Lithuanian) are mentioned. The only exceptions were Jews, near whom the term “zyd” was used, as their Jewishness was clearly observed in their names. It is important to bear in mind that contemporary ethnonym “zyd” did not differentiate actual Jews and Karaites, who appeared to be a separate nation.

Szlachta played an important role in the life of royal cities, as when they penetrated into cities, they merged into municipal structures, occupying governments of Vogts, Leitvogts, Raitsias, Lawnyks, and scribes. Citizens fought against Szlachta-created Jurydykas.

Citizens, who made a third of Volhynia population, were the most active part of the society. It was actively engaging into trade and craft activities, and business operations on a broader scale, accumulating significant capital and investing it into new types of activities, while cities transformed into nodal economic points of this land. Granted with Magdeburg Charter, citizens more or less but with positive tendencies attempted to organize life on this basis, as it was a desired reference point for peasantry. To be a citizen was regarded as not only beneficial but also prestigious. City identity becomes a common denominator of the city population. City education and religious institutions promoted the creation of proto-intellectuals and had a crucial significance for modernization processes of not only this region, but the whole Ukraine in general.

Keywords: Volyn, city, burghership, self-government, justice, social and ethnic structure of urban population, nobility.

Підписано до друку 04.11.2019 р.
Формат 60x84/16 Ум. друк аркушів 2,1
Папір офс. Друк офс.
Гарнітура Times New Roman
Тираж 110 прим. Зам. № 4

Друк ПП «Ощипок М.М.»
Адреса: м. Львів, вул. С. Бандери, 45
Свідоцтво серія Б № 670155 від 30.05.12 р.
тел: +380975818791
e-mail:ommzmik@ukr.net